

ПА ЛЕНІНСКАМУ ДЭКРЭТУ

Масква, лістапад 1918... Першая гадавіна Вялікага Кастрычніка. Лічаныя дні засталіся да скасавання Брэсцкага міру, паводле якога большая частка Беларусі была акупавана войскамі кайзераўскай Германіі. 6 лістапада ў 8 гадзіны дня ў Вялікім тэатры адкрыўся Шосты Усерасійскі Надзвычайны з'езд Саветаў рабочых, сялянскіх, казачкіх і чырвонаармейскіх дэпутатаў. На з'ездзе а прамавай пра гадзіну рэвалюцыі выступіў У. І. Ленін. Позна вечарам У. І. Ленін і Я. М. Свядлоў гутарыць са старшынёй Паўночна-Заходняга абласнога камітэта РКП(б) А. Ф. Мясніковым пра вызваленне Беларусі ад нямецкіх войскаў. У 1924 годзе А. Ф. Мяснікоў успамінаў: «Таварышы Ленін і Свядлоў вырашаюць, што я павінен сёння ж вечарам выехаць назад у Смаленск, адтуль інфармаваць Маскву пра становішча спраў і разам з мясцовымі работнікамі прыняць меры ў выпадку якіхнебудзь ускладненняў на заходняй граніцы. Таварыш Ленін дае самыя падрабязныя, драбнейшыя парадкі¹. 7 лістапада на плошчы Рэвалюцыі быў адкрыты часовы помнік К. Марксу і Ф. Энгельсу, а на Крамлёўскай сцяне была ўстаноўлена мемарыяльная дошка работы С. Каўнэкава «Тым, хто загінуў у барацьбе за мір і братэрства народаў». На цырымоніі адкрыцця дошкі прысутнічаў У. І. Ленін. С. Каўнэкаў накінуў сведчанне пра гэта: «З раніцы 7 лістапада 1918 года Красная плошча пачала запаўняцца дэлегацыямі заводаў, чырвонаармейскіх часцей. Я не паспеў апамагцаць, як убачыў Уладзіміра Ільіча, які ішоў пехатою да Сенацкай вежы. Уладзімір Ільіч навітаўся са мной, як са старым знаёмым... Уладзімір Ільіч разразаў чырвоную стужку. Калі раскрылася заслона, зайграў аркестр, і хор выканаў «Кантату»². Тэкст «Кантаты» напісалі М. Герасімаў, С. Ясенін і С. Клячкоў, музыку — І. Шведאў. Велічна і ўрачыста прагучалі радкі С. Ясеніна:

Сонце златою печатю
Стражем стоіт у воргот...
Спите, любімыя братыя,
Мімо вас джыжэцца ратню
К зорям вселенскім народ.

Адбыліся вайсковыя парад і дэманстрацыя працоўных Масквы».

А 8 лістапада ў Клубе III Інтернацыянала, у доме № 2 на Малой Броннай вуліцы, у гонар свята была наладжана беларуская вечарынка. Як сведчыць сучаснік, «сышоўся тлум народу, і ў перапоўненай зале пававаў проста-такі электрычны настрой. Публіка з прагавітасцю згаладаўшыхся людзей лавіла роднае ў кожнай ноце родных песняў...»³. Адкрыў вечарынку

ку загадчык Беларускага нацыянальнага камісарыята І. В. Лагун, потым у выкананні ваеннага аркестра прагучаў «Інтернацыянал». З прамавай выступіў З. Х. Жыдуновіч (Цішка Гартны), які «даў яркі абрыс значнасці гадаўшчыны Актэбрскае рэвалюцыі, яе святкавання ў Маскве і наогул у Саветскай Расіі, звяртаючыся да ўсіх пачынаючых беларусаў з поклічам прылажыць усе сілы і старанне к таму, каб праз год ужо можна было працоўнаму беларускаму народу справіць гэтак і на сваёй бацькаўшчыне — змардаванай і знішчанай Беларусі»⁴. Беларускі народны хор пад кіраўніцтвам М. Мацьхіна праспяваў беларускую «Марсельезу», песні «Не агаснуць зоркі ў небе», «Чаму ж мне не пець», «Чалавек жонку б'е», салісты над акампанемент фартэпіяна — песні «Зялёная дубровачка», «Бяда», «Доля». Вершы чыталі Цішка Гартны, Алесь Бурбіс, Усевалад Фальскі, Янка Лапач, Мятла. Аратараў і артыстаў сустрасалі велімі дэбала, амаль кожнага выклікалі «на біс». Гэтая вечарынка была арганізавана Беларускай нацыянальнай камісарыятам — аддзелам Народнага камісарыята на справах нацыянальнасцей РСФСР.

Беларускі нацыянальны камісарыят (Белнацком, Белнаком) быў створаны ў Петраградзе паводле дэкрэта Савета Народных Камісараў, падпісанага

У. І. Леніным 31 студзеня (13 лютага па новаму стылю) 1918 года. «Пры Народным камісарыяце на справах нацыянальнасцей арганізуецца Камісарыят на справах беларусаў. Камісарыят на справах беларусаў назначаецца так. Аляксандр Рыгоравіч Чарвякоў, таварышам яго — Уладзіслаў Вікенцьевіч Скарынка», — запісана ў дэкрэце⁵. Белнацком пачынаў сваю дзейнасць у цяжкі час. 18 лютага войскі кайзераўскай Германіі, парушыўшы перамір'е, пачалі наступленне. Над Саветскай рэспублікай нависла смяротная небяспека. Ворат нагрожваў сталіцы — Петраграду. У рабоце на арганізацыі адбору ворагу ўдзельнічаў і толькі што створаны Белнацком. 27 лютага большавіцкая газета «Правда» надрукавала зварот Белнацкома да войнаў-беларусаў.

У тыя дні ваенны аддзел Белнацкома выдаў лістоўку на рускай мове «Да рабочых, салдат і сялян Беларусі». Лістоўку ўдалося адшукаць у Дзяржаўнай Публічнай бібліятэцы імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына ў Ленінградзе. Ваенны аддзел камісарыята з-

У. І. Ленін на адкрыцці мемарыяльнай дошкі «Тым, хто загінуў у барацьбе за мір і братэрства народаў». Масква, 7 лістапада 1918.

работу сярод беларусаў на тэрыторыі Савецкай Расіі, кланцаўся пра бежанцаў, садзейнічаў развіццю беларускай культуры, асветы, навукі.

«Унершытна... першы... першая...» — менавіта гэтымі словамі карыстаўся, калі пачынаеш пільна прыглядацца да ролі Белнацкома ў стапаўленні беларускай савецкай культуры. Пачала выдавацца «Дзяніца», орган Белнацкома, — першая савецкая газета на беларускай мове, убацькуў свет беларускі літаратурны альманах «Зажыткі. Першы збор твораў беларускіх песняроў і пісьменнікаў, вышаўшых з сям'і працоўнага народу», планавалася выданне першых збораў твораў Я. Купалы і Я. Коласа⁷, рыхтаваўся першы збор твораў М. Багдановіча⁸. Белнацком далучыўся і да стварэння першага савецкага плаката на беларускай мове — «Цар, нон і кулак».

Летам 1918 года выдавецтва Усерасійскага Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта вышлала першыя два савецкія палітычныя плакаты: «Кожт крыві» і «Цар, нон і кулак». Апошні плакат быў вельмі папулярны, выдаваўся таксама на ўкраінскай, польскай, татарскай, чувашскай, латышскай, эстонскай і іншых мовах. Як дэталёў ён увайшоў у шэраг плакатаў 1920 года, у 30-ыя гады выкарыстоўваўся як элемент тэатральнай дэкарацыі⁹. Архіўныя дакументы сведчаць, што 31 кастрычніка 1918 года Белнацком атры-

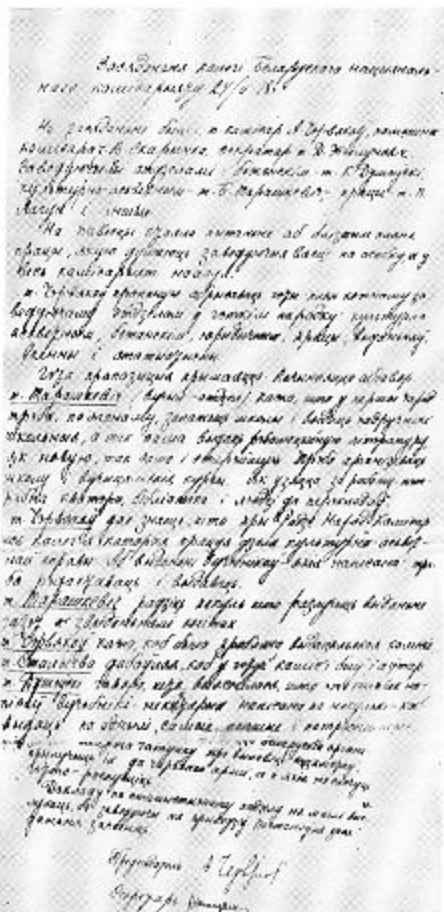
маў існаў існаў у «рады Чырвонай сацыялістычнай арміі», каб адстойваць у ўладу саветаў, і нашу родную Сацыяльную федэратыўную Беларусь, як у братэрскай згуртаванні з рабочымі і наркаў свабоднай расійскай рэспублікі складае адзіны рэвалюцыйна-сацыялістычны фронт». Першае пасаджэнне салегі Белнацкома, якое адбылося 11 лютага, даручыла ваеннаму аддзелу ствараць «сацыялістычную дружыну». Сярод дакументаў Белнацкома, якія захоўваюцца ў Цэнтральным дзяржаўным архіве Кастрычніцкай рэвалюцыі і сацыялістычнага будаўніцтва БССР у Мінску (далей ЦДАКР БССР), знаходзіцца пратакол гэтага пасаджэння, напісаны З. Х. Жылуновічам. На пасаджэнні прысутнічалі камісар А. Р. Чарвякоў, намеснік камісара В. В. Скарынка, галоўны сакратар А. Х. Жылуновіч, загадчыкі аддзелаў: жанскага — К. С. Душэўскі, культурна-асветнага — Б. А. Тарашкевіч, працы — І. В. Лягуш, ваеннага — Е. С. Войтка, бухгалтар У. С. Стальгіна і іншыя. Абмяркоўваўся план бліжэйшай работы: адкрыццё школ, курсоў для настаўнікаў, бібліятэк, устаўленне кантролю над беларускімі інтэлектуальнымі арганізацыямі, пытанне аб атрыманні універсітэта на Беларусі, выданне беларускай газеты⁶.

У сакавіку 1918 года Белнацком пераехаў у Маскву, дзе і праправаў да сакавіка 1919 года. У Петраградзе было створана аддзяленне камісарыята, якое адначасова з'яўлялася Беларускім аддзелам Камісарыята на справах інтэлектуальнасцей Саюза Камуністаў Беларускай вобласці, дзейнічалі таксама аддзелы ў Смаленску, Віцебску, Сапегіна. Белнацком змагаўся супраць інтэлектуальнасці і шавінізму, удзельнічаў у падрыхтоўцы аб'явішчання БССР, у палітычную і культурна-асветную

маў карэктурны адбітак плаката «для выпраўлення», а 16 лістапада «для апошняй карэктурны». Хутчэй за ўсё, гэкет на беларускую мову перакладаўся супрацоўнікамі Белнацкома, такую работу мог выканаць загадчык выдавецкага аддзела камісарыята пісьменнік Цішка Гарны.

Калі звесткі пра плакат у навуковы абыходак фактычна толькі ўводзяцца, то пра Таварыства ахвотнікаў беларускага народнага штукарства ў Петраградзе, створанага з данамогай Белнацкома, пісалася шмат. Таварыства існавала кароткі час. 13 ліпеня Ч. Родзевіч, старшыня савета таварыства, паведамляў у культурна-асветны аддзел Белнацкома, што многія члены выехалі з Петраграда¹¹. Але застаўся архіў таварыства, на які ў 1922 годзе звярнулі ўвагу работнікі Прадстаўніцтва Наркамасеты БССР пры Наркамсвеце РСФСР у Маскве. У справе аддзельна прадаўніцтва за студзень 1922 года, падпісанай М. Лойкам і П. Каравайчыкам, чытаем: «6. Адпудкала ў справе быўшага таварыства ахвотнікаў беларускага народнага штукарства руканісы з нотамі беларускіх

С. Кашыцаў. Мемарыяльная дошка «Тым, хто загінуў у барацьбе за мір і братэрства народаў». Цямент. 1918. Рускі музей. Ленінград.

Канстытуцыя РСФСР, выдадзенай Белнацкомам у перакладзе на беларускую мову. Тытул. Масква, 1918.

Пратакол першага пасаджэння салегі Беларускага нацыянальнага камісарыята, 24 лютага 1918.

песняў і дарэмна перадала іх дырэктару Беларускай тэатральнай студыі да працы ў студыі»¹². «Беларуская тэатральная студыя» — гэта, мабыць, знакамітая Беларуская драматычная студыя ў Маскве, на аснове якой у 1926 годзе быў адкрыты Беларускі другі дзяржаўны тэатр (пазней Беларускі дзяржаўны акадэмічны тэатр імя Якуба Коласа). Вось такі, крыху нечаканы працяг атрымаўся ў гісторыі з Таварыствам ахвотнікаў...

Нечаканых, але вельмі прыемных і радасных знаходак шмат. У архіве Белнацкома захоўваецца наступная копія (як кажуць архівісты — водпуск), прывядзём яе поўнацю на мове арыгінала:

Удостоверение

Агитационно-политический отдел Белнакома настоящим удостоверяет, что податель сего тов. Ширма везет агитационно-политическую литературу для раздачи её среди белорусских беженцев в Новохоперском уезде Воронежской губ.

Просьба оказывать содействие указанному товарищу в провозе литературы.

Заведующий Агитационно-политическим отделом
Секретарь¹³

Арыгінал документа атрымаў 31 кастрычніка 1918 года Рыгор Раманавіч Шырма, пра гэта сведчыць яго подпіс на водпуску. У сьле Навагольскім Наваханіўскага навета Варонежскай губерні ў 1919 годзе дзякуючы нястом-

наму хадаініцтву Рыгора Шырмы была адкрыта школа II ступені. «Святлом свайго юнацтва» назваў Рыгора Раманавіча яго навагольскі вучань, дыяер рускі пісьменнік, аўтар апавесці «Белы Бім Чорнае Вуха» Гаўрыіл Трашчольскі¹⁴. Знаходка данамагае аднавіць невядомую раней старонку ў біяграфіі народнага артыста СССР, Героя Сацыялістычнай Працы Р. Шырмы — яго сувязі з Белнацкімам.

Наогул, Белнацком зрабіў шмат па агураванню беларускай інтэлігенцыі вакол Савецкай улады. Культурна-асветны адзел узначальваў выкладчык Мінскай гімназіі, будучы прафесар ВДУ Ф. Ф. Турук, навукова-мастацкім паддзелам кіраваў вядомы збіральнік музычнага фальклору А. А. Грыневіч. Менавіта Грыневічу давялося арганізоўваць беларускую вечарынку, прысвечаную гадавіне Валікага Кастрычніка. «Дзяніца» пісала 19 лістапада 1918 года: «За некую настанову ўсяе вечарынкі трэба падзякаваць супрацоўніку Белнакома А. А. Грыневічу, на каторага была ўзложена ўся праца па арганізацыі вечарынкі і ён, бадай што адзін, не болей як за тыдзень патрапіў і хор злучыць, і салістаў падбраць, і, нават, усю тэхнічную працу вышаўніць». У Цэнтральным дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва БССР, у асабістым фондзе пісьменніка і грамадскага дзеяча Я. Дылы, які падтрымліваў цесныя сувязі з Белнацкімам, захоўваецца сведчанне «тэхніч-

най працы» — ліст Грыневіча пра арганізацыю хору і святкаванне гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі¹⁵. Я. Дыла збіраў і яшчэ адзін унікальны дакумент: членскі білет Беларускага навукова-культурнага таварыства ў Маскве¹⁶.

«Дзяніца» 30 чэрвеня 1918 года змясціла наступную абвестку: «У Маскве стварылася Беларускае навукова-культурнае таварыства, якое мае на мэта: а) усебаковае вылучэнне Беларусі ў яе мінулае і сучаснае, б) вышэйшае ўзроўню культуры і эканамічнага дабрабыту працоўнага народу і в) садзейнічае вырашэнню чарговых пытанняў асветы. Таварыства імкнецца аб'яднаць усе навуковыя, мастацкія і наогул культурныя сілы Беларусі і асоб, якія цікавіцца яе вывучэннем. Усе дзеведкі па справах Таварыства і запіс у члены робіцца ў прыват-дому тав. В. Р. Браінава (Прачысценка, № 3, кв. 8, тэл. 4-28-58)». 14 ліпеня 1918 года на першым пасяджэнні таварыства прафесар М. К. Любаўскі прыгатаў лекцыю «Асноўныя моманты гісторыі Беларусі», якая пазней была выдана на культурна-асветным аддзелем Белнацкіма ў выглядзе асобнай брашуры на рускай мове. Брашура адкрываецца

Першы Беларускі камуністычны атрад перад адпраўкай у Мінск. Петраград, 1919. Фота В. К. Булы. Ленінградскі дзяржаўны архіў інафармацыйна-дакументальны.

